II

Reka

Janez Janša se je rodil 6. februarja 1964 na Reki. Bil je drugi otrok Vita in Eme, Istranov, katerima se je šest let prej rodila hči Loreta. Brez dvojnega t. Njeno ime je tako zvenelo italijansko, zapis njenega imena pa je bil jugoslovanski. Ob Janezovem rojstvu sta imela Vito in Ema, rojena v Humu, najmanjšem mestu na svetu, spet dolgo debato o tem, kako bi ga imenovala. Naj ga imenujeta Emil, kar je zvenelo nemško, avstrijsko, no, avstroogrsko? Ali pa raje Gianfranco, kar je zvenelo italijansko? Vito je imel tudi sam probleme z imenom – s poimenovanjem in preimenovanjem. Rodil se je 31. decembra 1933 v Ročkem polju, vasici pri Humu, toda po II. svetovni vojni so v dokumente napisali, da se je rodil 1. januarja 1934. Ob njegovem rojstvu je bila Istra, vključno z Reko, alias Fiume, pod Italijo – po II. svetovni vojni je prešla pod Jugoslavijo. Ko je živel pod Italijo, mu je bilo ime Vitto. Z dvema t. Ko je Istro prevzela Jugoslavija, se je začelo razitalijančevanje, tako da so mu odvzeli en t in dodali končnico mir. Vitto je postal Vitomir. Ema, rojena dve leti za Vitom, je skoraj postala Adwa – oče Drago jo je hotel imenovati po etiopskem mestu, v katerem je italijanska vojska 6. oktobra 1935, tik pred Eminim rojstvom, premagala etiopsko, ki jo je vodil legendarni Ras Seyoum Mengesha. To je bil za Italijo velik dogodek, velik triumf, deležen vseh časti in neskončnih glorifikacij. Toda tipično – Italijani so Adwo šest let kasneje izgubili. Speljala jim jo je indijska brigada. In še bolj tipično: pri Adwi je etiopska vojska leta 1896 razbila italijansko, s čimer si je Etiopija, do tedaj pod Italijo, priborila tudi neodvisnost. Ime Adwa vendarle ni zvenelo tako dobro. Mama Oliveta je sklenila, da bo Adwa vendarle Ema. Z enim m. Reka, tipični talilni lonec, je imela tedaj za sabo že mnoge vladarje – Kelte, stari Rim, Ostrogote, Bizanc, Lombarde, Franke, Hrvate, Madžare, Habsburge. Nekaj časa je bila neodvisno mesto, edino madžarsko mednarodno pristanišče, v stalni bitki s Trstom, edinim avstrijskim mednarodnim pristaniščem. Tu sta živela Fiorello La Guardia, kasnejši župan New Yorka, in Giovanni Luppis, izumitelj torpeda, toda po I. svetovni vojni, po razpadu Avstro-Ogrske, je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je nastala 1. decembra 1918, Reko zahtevala zase. Ker pa status Reke ni bil definiran, ker so jo začasno prepustili mednarodnim silam (francoski, britanski in ameriški vojski) in ker so se pogajanja, odločanja in taktiziranja povojne diplomacije, zbrane na pariški mirovni konferenci, vlekla, je to bombastično izkoristil Gabriele d'Annunzio, famozni italijanski poet (*Canto novo,* 1882), pisatelj (*L'innocente,* 1891), dramatik (*Città morta,* 1898), libretist (Debussy, Mascagni), scenarist (*Cabiria,* 1914), koruptor *javne morale,* politik, maratonski militarist in himnični častilec vojn, veliki in večkrat odlikovani heroj I. svetovne vojne, pilot, nacionalist, poveličevalec Sile, iredentist, dekadentnež, ljubimec Eleonore Duse in mnogih žensk ter avanturist, ki je 12. septembra 1919 z 2.000 paravojaškimi legionarji vletel na Reko, jo pučistično osvobodil in razglasil za neodvisno državo, Reggenza italiana del Carnaro. Mednarodne sile so se umaknile, d'Annunzio pa je od Italije zahteval, naj anektira Reko. Italija tega ni smela niti mogla, zato je Reko blokirala in od pučistov zahtevala, da se predajo. Junija 1920 je Italija prevzela kontrolo nad Reko,

4

5

6

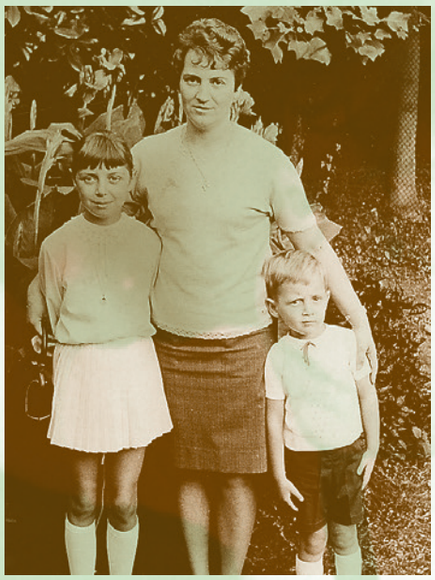

7

8

s čimer je dala d'Annunziu vedeti, da ne podpira njegovega pučizma, toda vedno kontroverzni in karizmatični d'Annunzio je vztrajal.
Uprl se je staremu, statičnemu, anemičnemu evropskemu redu, Reko pa skušal, kot pravi Claudia Salaris, spremeniti v *univerzalno mesto,* v središče sveta in futuristične revolucije, v talilni lonec kreativnosti, mladosti, individualnosti, svobode izražanja in združevanja, demokracije, igre, plesa, fešte, nočne glasbe, seksualne svobode, joge, ženske emancipacije, kozmopolitizma, internacionalizma, antiimperializma, antikolonializma, antirasizma, multikulturalizma, alternativne ekonomije, eksperimentalne duhovnosti, spontanosti, socialne pravičnosti, brezrazrednosti in umetnosti, v *celostno umetnino,* v avtonomno cono, v *mesto življenja,* v utopični *duhovni otok,* v umetniško rešitev socialnih problemov, v *komunizem brez diktature.*
Lenin je na kongresu III. internacionale oznanil: »V Italiji je en sam revolucionar – Gabriele d'Annunzio.« Sentiment je bil vzajemen.
D'Annunzio, ki je hotel redefinirati kolektivno življenje, ki je verjel, da bo umetnost ljudi odrešila in revolucionirala, in ki je postal Marinettijev *umetnik* na oblasti, je iskal stike s separatisti in uporniki drugod, tudi z irskim Sinn Feinom, in koval alternativo Ligi narodov, Lega di Fiume. Vztrajal je tudi po podpisu rapalske pogodbe (november 1920), po kateri je Reka postala neodvisna država. Še več: Italiji je napovedal vojno, tako da je sledilo italijansko bombardiranje njegovih enot. D'Annunzio je klonil in januarja 1921 je Reko prevzela Italija. D'Annunzio je odšel, toda marca 1922 je Reka doživela fašistični puč, katerega je kmalu zatem zatrla italijanska vojska.
No, ob koncu leta 1922 ni bilo več nobenega dvoma, da Reko čaka končna rešitev – oblast v Italiji je prevzel Benito Mussolini, Duce, fašist, voditelj črnih srajc, pompozni demagog, *osvoboditelj Rima,* balkonski retorik. In res, dve leti kasneje so Reko in Istro priključili Italiji.
Gabriele d'Annunzio je bil zdaj miren. Le zakaj bi ne bil? Le nemočno je lahko gledal, kako je Italija anektirala Reko in kako je Mussolini njegovo vizijo Reke prelevil v korporativno, fašistično Italijo, po njem pa je prevzel tudi ustavo, vzdevek Duce, koncept *superiornosti,* kultizem, teatraličnost in pompoznost, balkonske govore, paradiranje, koreografiranje množic,

4 Oče Vito in mama Ema na Tomosovem APN4 v Humu, 1960
5 Janez z račko, Matulji, 1964
6 Sestra Loreta, mama Ema in Janez v parku v Opatiji, 1969
7 Oče Vito v JLA v Visokem, 1956
8 Sestra Loreta, pripravljena za šolsko prireditev, Matulji, 1966

retorična vprašanja, sakralizacijo države, laično religioznost, ritualno napihovanje patriotizma in rimski pozdrav. Oh, in črne srajce. Toda d'Annunzio je bil tako karizmatičen in tako popularen, da se ga je moral Duce znebiti. Ali kot je rekel: »Če je zob gnil, imaš le dve možnosti – da ga izruvaš, ali pa ga prevlečeš z zlatom.« Duce je d'Annunzia zasul z zlatom. Dal mu je vse, častne titule, denar in Vittoriale, muzejsko-mavzolejski kompleks na Gardskem jezeru, samo da se ne bi vmešaval v politiko. D'Annunzio se je v politiko najbolj vmešal šele kasneje, v tridesetih, ko je skušal Duceja prepričati, naj se ne speča s Hitlerjem. Iz Hitlerja je bril celo norca. Leto pred smrtjo, septembra 1937, sta se celo dobila na železniški postaji v Veroni, kjer je skušal Duceja še zadnjič pregovoriti, naj na Hitlerja pozabi. Zaman. Medtem je Italija Reko in Istro poitalijančila. Ljudem so spreminjali imena. Italijane so leta 1943 zamenjali Nemci. Po vojni pa sta Reka in Istra pripadli Jugoslaviji.

9 Loreta in Janez na opatijskem Lidu, 1965
10 Janezov četrti rojstni dan: Ema, Loreta, Janez, sestrična Niveta, nona Oliveta in teta Gina, Matulji, 1968
11 Oče Vito in mama Ema v Benetkah, 1966
12 Nono Marko in Janez v Ročkem polju, 1967
13 Janez na ramenih strica Koradota. Z leve: bratranec Edi, stric Valerio, stric Stanko, sestrična Niveta, sestra Loreta in bratranec Vili, Matulji, 1969
14 Janez v Ročkem polju, 1968

Matulji

Vito in Ema in vsi njuni predniki se niso nikoli imeli za Hrvate, Avstrijce, Italijane ali pa Jugoslovane, ampak predvsem za Istrane. To je bila njihova *nacionalna* identiteta. Ne le njihova, ampak večine Istranov. In to identiteto si je hotel vedno kdo prisvojiti, jo okupirati, kolonizirati. Toda na Italijo niso imeli nujno slabih spominov – pod Italijo je namreč vse štimalo. Pod Jugoslavijo pa ne. Vsaj ne na začetku. Janševi z vojnimi spomini niso bili obremenjeni. Le nona Oliveta je rada pripovedovala, kako so ji enkrat vzeli kruh, pa še to ne Italijani, ampak Nemci. In to je bilo vse. A po drugi strani, v Jugoslaviji je kar mrgolelo narodnih herojev, Istra pa je premogla le enega, Vitomirja Širolo-Paja, toda ta je imel dimenzije Bate Živojinovića iz filma *Valter brani Sarajevo.* Ko so partizani napadli vojaško kasarno v Mošćenički Dragi, je vse opravil Pajo: zlezel je na streho kasarne, jo polil z bencinom in zažgal, v kasarno zmetal bombe in potem

9

10

11

12

13

z mitraljezom prerešetal preživele fašiste, ki so še vedno streljali. Pajo brani Istro! Tudi spomenikov ni bilo kaj dosti. V Istri je pač vedno prevladovala konformistična, antiheroična mentaliteta *sedmih zastav:* obrneš se proti tisti zastavi, ki visi najvišje. Kot so rekli: »Samo da nas ne tepejo!« Istrani se zavedajo, da so na totalnem prepihu – in da bo ta, ki je prišel, tudi odšel. In da bo potem prišel nekdo drug. Kot vedno. Nona Oliveta je živela v šestih državah, ne da bi se sploh premaknila.

Mali Janez je bil najraje prav pri noni Oliveti. Z njo je preživel najlepše trenutke mladosti. To je bil res quality time. Počutil se je sproščeno, veliko sta se pogovarjala. Pa bratranci in sestrične. Ista generacija. Druga stran, očetova, je bila bolj hladna, zapeta in tiha. Pravzaprav ne tiha, ampak molčeča. Nono Marko je le nekaj zamomljal – in potem dve uri ni več spregovoril. Tja, v Ročko polje, ni rad hodil. Tudi zato, ker se ni imel s kom igrati. Poletje je bilo pa tako dolgo. Oče Vito, učitelj, je imel dolge počitnice, mama Ema pa jih ni imela – ker je delala kot natakarica v slovitem opatijskem hotelu Belvedere, poleti pa je bila Opatija polna turistov. Še posebej hotel Belvedere, ki je postal v šestdesetih pravi hit. Ne brez razloga. V šestdesetih je Jugoslavijo osvajala nova ideologija: »Naš delovni človek se mora spočiti!« In tako je šla Jugoslavija poleti na počitnice, na morje, bodisi v Dalmacijo, Istro ali Kvarner. Vsi so na lepem letovali. Tudi v Opatiji, ki jo je ta poletni množični turizem povsem spremenil. In to je bilo hecno – Opatija, zavita v magnolije, kamelije in palme, namreč izvirno ni bila usojena za poletno, ampak za zimsko destinacijo evropske noblese, tako kraljev (npr. italijanskega, švedskega, srbskega, romunskega, črnogorskega, grškega) in carjev (npr. bolgarskega) kot cesarjev (npr. nemškega, avstrijskega), ki so letovali v luksuznih hotelih Quarnero (danes Kvarner), Crown Princess Stephanie (danes Imperial) in Quississana (danes Opatija). Prve hotele, ob koncu 19. stoletja, so zgradili z avstrijskim kapitalom. Opatija, *avstrijska Nica,* ki je turistične statistike uvedla že leta 1883, je bila elitno turistično središče, modno zbirališče imperialnega jet-seta, oboževalcev milih, vlažnih zim in protistresnih, talasoterapevtskih klim, med katere so sodili tudi skladatelji Gustav Mahler, Giacomo Puccini in Pietro Mascagni, pisatelj James Joyce, dramatik Anton Čehov, plesalka Isadora Duncan, brata Lumière in kakopak Sigmund Freud, ki je leta 1894 svojemu tedanjemu prijatelju dr. Wilhelmu Fliessu pisal, da bosta šla z ženo septembra za osem do deset dni v Opatijo, to pa zato, ker si žena to zelo želi: »Zadnje čase se mi zdi življenje negotovo, tako da dolgo zadrževanih želja nočem več prelagati.« Freud je bil v krizi srednjih let, zdelo se mu je, da se stara, mučila ga je aritmija srca, na nos je dajal kokain. Hja, imel

14

je težave z nosom. Težave pa je imel tudi z Emmo – Emmo Eckstein, svojo pacientko. Ker so jo mučili histerični trebušni simptomi, jo je poslal k Fliessu, ki je tovrstne simptome povezoval z nosno nevrozo in ji nos tudi operiral, toda operacija na njegovo in Freudovo veliko žalost ni uspela. V Opatiji je Freud verjetno sanjal Emmo. Z dvema m.

In turisti so tedaj, v času habsburške monarhije, v Opatijo prihajali skozi *Vrata Kvarnerja,* kot se je reklo mestecu Matulji, ki je železniško postajo dobilo že leta 1873. In prav ta železniška postaja je Opatijo povezala s svetom. Ema in Vito sta živela v Matuljih. In Janez tudi. Tako rekoč od prvega dne. Matulji so bili tipično malo mesto, za katerega slišiš šele, ko se v njem zbudiš. Pred Janezovim rojstvom so Janševi stanovali v Humu, kar v šoli, v kateri je Vito poučeval vse štiri razrede. Potem je dobil stanovanje v Matuljih, v pritličju tipičnega socialističnega štirinadstropnega bloka, v katerem so živeli vsi tamkajšnji učitelji. Kar je bilo spet tipično – učitelje so tedaj vedno spakirali v isti blok. Povsod po Jugi. Tudi v Logatcu. Stanovanje ni bilo veliko, toda nič hudega – ljudje so si bili ves čas povsem blizu. Živeli so drug pred drugim. Tudi spreminjali so se drug pred drugim, ne da bi se zares spremenili – ker so bili drug drugemu stalno na očeh, nisi imel občutka, da se spreminjajo. Prepričan si bil, da bodo vedno ostali takšni, kot si jih videl prvič, da bo vse vedno ostalo takšno, kot je, in da bodo vsi tisti dobri, stari, smešni obrazi ostali vedno dobri, stari in smešni.

Blok je bil velik korak naprej. V bloku je bila kopica otrok, vrstnikov, ki so kmalu postali družbica in ki so na Slaveta, sicer svojega vrstnika, gledali zviška, ker je stanoval zraven bloka, v privatni hiši. V njem so videli celo sovražnika, še toliko bolj, ker so družinsko vsako soboto hodili v Trst. Zdeli so se jim sumljivi. Nihče iz Janezove druščine ni nosil mokasink, Slave pač, zato so ga klicali *peder.* In kadar jih je razjezil, so mu rekli *ustaš.* Politična korektnost je veljala tedaj le za ptiče. Tudi Matulji so bili velik korak naprej. Tam spodaj, pod njimi, je bilo morje, ob njih pa glavna cesta Reka – Ljubljana, ki je poleti bujno in skoraj pravljično oživela – po njej so se namreč valile kolone turistov, domačih in tujih, nemških in logaških. Dan in noč. Noč in dan. Matulji so stali ob žili, ki je stalno utripala.

15

15 Z leve: teta Miranda, Niveta, Korado, Vili, Stanko, Janez s sladoledom, Ema in teta Santina, Matulji, 1968

16 Janez in Oliver, Matulji, 1968

Janezu se je zdelo, da je v središču sveta, še zlasti kasneje, ko so se vsi prelevili v *pedre:* v sedemdesetih, v času ekonomskega buma, kreditov in ugodnega razmerja med dinarjem in nemško marko, so namreč začeli vsi hoditi v Trst, tudi Janševi, ki so tisto – nakupovalno! tržaško! švercersko! farmersko! brooklynsko! nutellovsko! – soboto zaradi časovne razlike vedno vstali že ob petih zjutraj. In potem buljili v izložbe. In oprezali. In šopingirali. Džins, kavo, pralni prašek. All Star. Ponte Rosso. Vrečke. In izgledali čudno. Primitivno. In obenem evforično. In navdušeno. In ob vrnitvi: cariniki. Tortura! Železna zavesa. Reality check. Do Trsta je bilo le 60 kilometrov. V Jugoslaviji je bil na začetku sedemdesetih standard na ravni italijanskega iz sredine petdesetih.

Trst je bil dogodek. Reka tudi. Na Reki je namreč stanoval njegov bratranec Edi, in to v desetem nadstropju 13-nadstropnega bloka, no, nebotičnika. Frajer! Car! Mama ga je na Reko odpeljala enkrat vsak drugi mesec, da bi mu kupila reči, ki jih v Matuljih ni mogla. Janeza je zanimala le ena reč: športna revija Tempo. V Matuljih je niso imeli, na Reki pač. Ne majica, ne srajca, ne hlače, ne superge: Tempo! Sreda je bila dan za Tempo, ki se ga je bralo od črke do črke, od fotke do fotke, od posterja do posterja. Tempo je bil nekaj, kar je potem z veseljem pokazal Oliverju, svojemu najboljšemu prijatelju, fantu iz četrtega nadstropja, ki pa mu je leta 1968 umrl oče. Potapljač. Počil mu je bobnič. Kar je bilo travmatično. Tudi za Janeza, ki so ga vsi tisti pogrebni rituali, vsi tisti križi, vsi tisti Jezusi, vsa tista znamenja in vonj po smrti tako stresli, da mu je bilo slabo. Tako slabo mu je bilo le še ob pogledu

16

na dva Roma, s katerima so ga strašili: »Če ne boš priden, te bosta odpeljala!« Z Romi so tedaj otroke strašili povsod, tudi v Krškem, kjer pa so dodali še Gustla, »ki te bo napihnil in poslal na Luno, če ne boš priden.« Janez je bil priden, zato so 20. julija 1969 na Luno poslali Neila Armstronga, Buzza Aldrina in Michaela Collinsa, ki so s tem naredili *velik skok za človeštvo.* Janez v izkrcanju na Luni ni videl kakega skoka. Niti za človeštvo niti zase. Vsi so buljili v ekran, vsi so se topili, vsi so vzdihovali, Josip Kotnik pa je komentiral: »Trajalo je in trajalo in trajalo, toda nič se ni zgodilo.« Dolgčas. Če bi vsem tem ljudem kdo tedaj zavrtel katerega od filmov Andyja Warhola, recimo *Empire* ali pa *Spanje*, bi ponoreli. Izkrcanje na Luni je izgledalo kot film Andyja Warhola, kot vesoljska instalacija, posneta z bolexom, Armstrong, Aldrin in Collins pa so izgledali kot Warholove superzvezde. Dobili so svojih 15 minut. To je bilo prvič in zadnjič, da je človeštvo kolektivno uživalo v abstraktni transcendentalni umetnosti.
Le Janeza je imelo, da bi stopil k stabilizatorju, izklopil vesolje, zaprl vrata televizorja, jih zaklenil, požrl ključ in vse ljudi potem odpeljal na dvorišče. Pred blokom, na dvorišču, je vedno mrgolelo otrok. To je bil čas, ko so še obstajala dvorišča. To je bil čas, ko so bili vsi otroci ves čas zunaj. To je bil čas, ko so imeli otroci še čas. Ves čas tega sveta. In na tem dvorišču je bil ves svet. Nemci in partizani. Kavboji in Indijanci. Janez, fan TV serije *Bonanza,* je bil vedno kavboj – Joe. Ime je kakopak prevzel po *Malem Joeju* (Michael Landon), najmlajšem, najbolj impulzivnem in najbolj romantičnem izmed treh sinov rančarja Bena Cartwrighta (Lorne Greene), glavnega junaka *Bonanze,* prve kavbojske serije, ki so jo posneli v barvah. V Jugoslaviji so jo videli črno-belo. Barvne TV tedaj še ni bilo. Cartwrightov ranč je stal pri Virginia Cityju (Nevada), serija, v kateri so konflikte reševali bolj z dialogom kot s koltom in ki je trajala 14 sezon (1959-73), pa je ustvarjala pred vsem mistično atmosfero skupnosti in tistega komunskega *koščka zemlje,* na katerem so živeli Cartwrighti, srečni, da so lahko skupaj. Ko je Janez butnil na dvorišče, v ta matuljski, metuljski Virginia City, je imel v eni roki pištolo, v drugi pa kos kruha, namazanega s pašteto. Bang, bang: »Jaz sem Joe!« Klicali so ga *Joe Pašteta.* Kar je bilo okej. To ga ni motilo. Samo da ga niso klicali *Emo Celje, lonci in padele.*
Ali kaj podobnega. Janez je naredil vse, da so ga klicali *Joe Pašteta.*
To je bil čas, ko so imeli vsi posodo celjskega Ema, Janez pa ni hotel biti *Emo Celje, lonci in padele.* Padele so bile ponve – po italijansko.
V obtoku je bilo veliko italijanskih besed. Kar je prišlo s teritorijem, pa tudi zaradi poslušanja italijanskih radijskih postaj. Stalno se je poslušalo italijanski radio. Rimini. Ascoli. In stalno se je poslušalo italijanske šlagerje, tiste sanremske, ki so jih žgoleli Claudio Villa,

17

17 Janez v maškarah, oblečen v tirolsko nošo, Matulji, 1973
18 Janez s prvim avtomobilom igračo, Matulji, 1966
19 Janez, 1966
20 Mama Ema je vedno šivala, največ v mrtvi turistični sezoni, Matulji, 1974

18

19

Domenico Modugno, Johnny Dorelli, Tony Dallara, Betty Curtis, Tony Renis, Gigliola Cinquetti, Bobby Solo, Sergio Endrigo, Iva Zanicchi, Adriano Celentano, Claudia Mori, Nada, Nicola Di Bari in Peppino Di Capri. *Zingara. Il cuore è uno zingaro.* Take reči. Toda v zraku ni bil le San Remo. Janez je poslušal to, kar je poslušala sestra, ki je imela magnetofon. Ko je na radiu zaslišala kak dober štikel, je vključila magnetofon, tako da so se vsi štikli potem začenjali nekje vmes in zveneli kot signal z radijske postaje, ki so jo že zdavnaj zaprli. To so bili štikli, ki jih nikoli nisi slišal v celoti. Štikli, ki niso bili posneti zato, da bi bili slišani v celoti. Štikli, ki so sporočali, da celote ni več. Štikli, ki so bili vse, kar je ostalo od celote. Janez ni nikoli slišal celih štiklov, ki so jih žgali Slade, Gary Glitter, Sweet, Bay City Rollers in Suzi Quatro, ampak le fragmente – le tisto, kar je sestra ujela in posnela. Le koščke glam pop štiklov *Can the Can, Mama Weer All Crazee Now, Cum on Feel the Noize, Skweeze Me Pleeze Me, Poppa Joe, Little Willy, Block Buster, Fox On The Run, Action, I Didn't Know I Loved You, Do You Wanna Touch Me?, I'm the Leader of the Gang, I Love You Love Me Love, Bye, Bye, Baby* in *Give a Little Love.* Bilo je tako, kot bi vrtel radijske postaje. Nemška revija Bravo je bila polna sličic in posterjev njenih idolov, ki so potem Janeza gledali z vseh sten. Bolje to kot tapete.

20

V vsaki pesmi si vedno slišal tudi tisto, kar je prišlo z njo, vključno z deželami, ki ne obstajajo več. Lahko si jo zavrtel nazaj. Lahko si jo recitiral. Ko si jo slišal, si jo slišal prvič, zato se ti je zdela tako znana. Toda potem, ko si jo slišal,

21

22

23

21 Janez in sestra Loreta, mama Ema v princu, Postojna, 1969
22 Janez (peti z leve), nona Ema, sestra Loreta (šesta z leve) ter bratranci in sestrične Dejan, Suzi, Danijela, Dejan in Kristina, Ročko polje, 1970
23 Oče Vito, Janez in mama Ema. Do preboja tunela Učka je pot v notranjost Istre peljala po makadamski cesti čez Učko. Janezu je vedno bilo slabo. Učka, 1970
24 Mama Ema, Janez in sestra Loreta na aerodromu Krk, 1971

je bilo vse mogoče. Ko so poletja dolga, so tudi pesmi daljše. In če živijo na prostem, zunaj, na dvorišču, definirajo poletje – in vse letne čase. Obljubljajo ti nove kraje, nove dežele, nove emocije, nove instinkte, nove spomine, nove nasmehe, nova stopnišča, nova dvorišča. Avto je bil vžgan – in cesta je peljala v vse smeri. Nisi sam izbiral pesmi, ampak so pesmi izbirale tebe. Nisi ti pel pesmi, ampak je pesem pela tebe. Verzi so leteli na vse strani, toda v refrenu smo se spet vsi srečali. Od pesmi si lahko zahteval več, pa četudi si se lahko nanje odzival le na način, ki ga nisi izbral sam. Vse ostalo je odpadlo. Kot veje, ki ti trgajo hlače. Kot dim, ki ti gre v oči. Vsaka pesem je bila okno. Portal. To je bil čas, ko so imeli še vsi ljudje čas. Ko si bil prepričan, da se pesem ne bo nikoli končala s tišino. Ko si vedel, da bo delala ovinke, toda nikoli nisi vedel, kaj te čaka za ovinkom. Toliko pesmi, pa tako malo časa, v katerem si moral povedati vse, kar si imel povedati. Zvenele so tako, kot da prihajajo iz dežele, v kateri se ni še nihče rodil, in kot da odhajajo v deželo, v kateri so že vsi umrli. Obljubljale so spremembo, toda upal si, da jih je napisal duh in da so slike sveta, ki se ne bo nikoli spremenil. V resnici so bile edini način, s katerim si lahko spremenil svet. V svet, ki je obstajal pred to pesmijo, se nisi mogel več vrniti. Vsaj ne po svojih stopinjah. Vsaka pesem je zvenela tako, kot bi nekaj prekinila. Toda vrtel si jo non-stop, ker si se bal, da je ne boš več nikoli slišal. In vsakič, ko se je končala, se ti je zdelo, da je življenje mimo. Vsaka je šla tako dobro v ušesa, da bi jo hotel slišati tudi na svojem pogrebu, toda šele ko odrasteš, ugotoviš, da besedil svojih najljubših štiklov nisi nikoli poslušal.

24

Leta 1968 so Janševi kupili prvi avto. Vito je šel ponj v Sarajevo, naravnost v tovarno Pretis. To ni bil velik dogodek le za družino Janša, ampak za cele Matulje. Pripeljal se je namreč v princu NSU 1000, kar ni bila mala reč. Vsi so ga čakali. Vztrajno – kajti prikazal se je šele zvečer. Princ NSU v resnici ni bil nič posebnega. V Italiji so ga ljudje ponujali drug drugemu: kar imej ga, to je škifo! V Jugoslaviji je bilo drugače: kdor ga je imel, je veljal za Tita. Niso mu zaman rekli *princ.* V Matuljih so imeli do tedaj le fiate – fičke. Tu in tam je imel kdo hrošča ali citroëna, nihče pa ni imel princa. Princ je bil majhen korak za človeštvo, toda velik skok za Matulje. In potem so Janševi hodili na izlete, v naravo in na otoke, recimo na krški aerodrom – gledat letala, kako vzletajo in pristajajo. Kar je bilo že slabše – Janez je vedno bruhal. Ovinki so valovili kot princ. Princ je valovil kot morje. Prave agonične, travmatične krče pa je Janez doživljal, ko so se – na stari cesti od Reke proti Puli, nasproti Cresa – peljali mimo lokacije, kjer se je utopil Oliverjev oče. Zgrabila ga je panika, prebledel je, avto so morali ustaviti, da bi ga pomirili: bruhal je in bruhal, toda groze ni mogel izbruhati. Drugod po Evropi so se trudili, da bi izbruhali šestdeseta, ki so grozila, da se bodo zavlekla in zažrla globoko v sedemdeseta.

Italija

Leto 1968 ni zraslo iz neuspeha kapitalizma, ampak prav iz njegovega uspeha. To je bil čas, ko so ljudje na zahodu dobili popolna predmestja, popoln standard, popolne avtomobile, popolne kuhinje, popolne hladilnike, popolne ražnje, popolne televizorje, popolno tehniko, popolno biosfero, popoln prosti čas, popolno kontracepcijsko zaščito, popolne načrte, popolne eksperte, popoln režim, popoln kolektiv, popoln status quo, popoln new deal, popolne smeti, pa poceni ločitve, kreditne kartice, hitre sublimacije, mir s tekočega traku in le tisto dozo svobode, ki so jo lahko sproti porabili in ki je lahko sproti gasila nezadovoljstvo. To je bil zlati čas razvoja in napredka, ko se je zdelo, da se je mogoče o vsem dogovoriti. Nerodno je bilo le to, da so otroci dobili svoje sobe, kjer so po krajšem taktičnem premisleku ugotovili, da so pravzaprav kontra. Kontra vsemu. Kontra kapitalizmu. In nenadoma meja ni bila več nebo, ampak zemlja, ki pa je bila živi pesek.

Kot pravi Antonio Negri, so se sedemdeseta v Italiji začela leta 1967 in končala leta 1983. V šestdesetih so postala severnoitalijanska mesta – še posebej Milano in Torino – talilni lonci proletariata z vseh koncev Italije, toda v teh talilnih loncih, produktih *italijanskega čudeža,* nagle povojne industrializacije, restrukturacije, urbanizacije, fordizacije in modernizacije kapitalizma, je vse bolj vrelo. Delavske plače so bile slabe, delovni pogoji slabi, sindikati so bili sterilni, parlament impotenten. Prvi so reagirali študentje – leta 1966 so začeli z demonstracijami in zasedbami univerz, kar je pripeljalo do ustanovitve študentskega gibanja, ki je svoj radikalizem kmalu raztegnilo tudi v mesta, na ulice, v divje obračune s policijo. Eden izmed najbolj militantnih centrov upora proti kapitalizmu je bila univerza v Trentu, na skrajnem severu Italije, kjer so študentje bučno podpirali vietnamsko revolucijo, štrajkali, demonstrirali ter leta 1967 zasedli univerzo in ustanovili kontrauniverzo, Negativno univerzo. Med njimi sta bila tudi Mara Cagol in Renato Curcio, marksistično-leninistično-maoistična študenta sociologije, fana Črnih panterjev, zrevoltirana nad apatičnostjo in disfunkcionalnostjo levih strank, tako komunistične kot socialistične. Leto kasneje je nastala organizacija Kontinuirani boj (Lotta Continua), paradni konj italijanske Nove levice, ki se je začela – pod vplivom vietkongovskih zmag, generalnega štrajka v Franciji in pariškega študentskega revolta – povezovati z delavskim gibanjem in protiimperialističnim bojem. Leta 1969 je Italija eksplodirala: štrajki – od Milana do Genove, od Rima do Puglie, od Torina do Battipaglie – so paralizirali gospodarstvo, promet in politiko, spopadi med policijo in študenti v času Nixonovega obiska pa so Italijo vrgli v obsedno stanje. Država je represijo stopnjevala. In stopnjevala. In stopnjevala. Ni pomagalo.

In ker vlada ni vedela, kako naj to revolucionarno vrenje, ki je ogrožalo korporativno strukturo in ravnovesje političnih sil, zaduši, je spomladi in poleti 1969 priredila nekaj tajnih sej, na katerih so hardlinerji predlagali neselektivno represijo, s katero bi ljudi prestrašili, medtem ko so softlinerji predlagali kombinacijo selektivne represije in obljube reform. Aldo Moro,

prvak demokristjanov, je celo trdil, da Italija potrebuje *zgodovinski kompromis* s komunistično partijo, ki da jo je treba pripeljati v vlado – kot enakopravnega partnerja. Hardlinerji, tudi demokrščanski, ki za komuniste niso hoteli niti slišati, so sklenili, da bodo neofašistično gibanje Novi red (Ordine Nuovo) prelevili v orodje *strategije napetosti:* novi red naj bi izvajal teroristične operacije, ki bi jih oblast potem pripisala militantnim levičarskim in anarho-liberalnim organizacijam. Panično ljudstvo bi potem represijo lažje toleriralo. In res, Novi red je začel z bombnimi atentati, ki so prvi vrhunec doživeli 12. decembra 1969 na milanskem trgu Fontana, pred banko Nazionale dell'Agricoltura – v bombnem pokolu je umrlo 16 ljudi, skoraj 100 pa je bilo ranjenih.

Ljubljana

30. decembra 1968 je slovenski narod dobil nepričakovano novoletno darilo: *Triglav.* Podarila mu ga je multimedijska, konceptualna, dolgolasa, neoavantgardna skupina OHO. Toda ljudje niso vedeli, kaj naj si mislijo. Niso ga mogli vzeti. Niso ga mogli potrošiti, pokonzumirati ali pa spraviti. Niso ga mogli odnesti domov. Ni obstajalo ločeno od umetnika, ki ga je ustvaril. Ni ga bilo mogoče fiksirati, vključiti v ekonomijo reprodukcije, ali pa, kot bi rekla Erika Fischer-Lichte, »izročiti tradiciji«. In ker se z njim niso mogli soočati, recimo v muzeju ali pa na trgu, ker je šlo za enkraten in edinstven dogodek, izveden enkrat samkrat, mu ni bilo mogoče pripisovati novih in novih pomenov. *Triglav* je bil namreč hepening, ki so ga v parku Zvezda izvedli trije ohojevci: Milenko Matanović, David Nez in Drago Dellabernardina. Pokrili so se s črnim pregrinjalom, iz katerega so štrlele le njihove tri glave. Logično: Triglav. Skupina OHO je med letoma 1965 in 1971 blestela s svojimi artističnimi inovacijami, s svojimi *pop artikli,* popolnim zanikanjem avtorstva, osebne izpovedi, humanizma, antropocentričnosti, muzealstva, elitizma, klasične recepcije umetnosti, socialistične zatohlosti, vrednotne hierarhičnosti, umetniške dragocenosti, opravičevanja umetnosti in tradicionalnih umetniških oblik, kakršni sta slika in kip. Umetnost so osvobodili generičnosti, galerijske ujetosti in trga ter jo raztegnili v odprti, javni prostor, v naravo, v gozdove, na polja in travnike, v urbani kontekst in še posebej ljubljanski park Zvezda, ki je postal igriva *galerija* njihovih konceptualnih presenečenj, njihove apolitične radikalnosti, njihove ironične spontanosti, njihove anarhične nepredvidljivosti, njihovih revolucionarnih utopij, njihovih »kristalizacij duha časa«, kot je rekel Marko Pogačnik, ki je v galeriji nekoč razstavil samega sebe (ker mu niso dovolili, da bi razstavil svoja dela).
In ohojevci, gibanje-skupina-skupnost-generacija-kolektiv, kralji čistega koncepta, med katerimi so bili tudi Andraž Šalamun, Marko Pogačnik, Iztok Geister Plamen, Tomaž Šalamun, Franci Zagoričnik, Matjaž Hanžek, Naško Križnar, Vojin Kovač-Chubby, Marjan Ciglič, Srečo Dragan in drugi, so hoteli natanko to: delati umetnost, ki bo presenetila. Ne le publike, ampak tudi njih same. Izraz OHO je pomenil *oho* – izraz začudenja, presenečenja, interaktivnosti. Gledalce – okej, mimoidoče – so vabili,

naj sodelujejo, soustvarjajo, toda tega povabila v demokracijo, skupnost in fuzijo življenja in umetnosti niso razumeli. Njihovi koncepti, odbitki body arta, performansa, hepeninga, pop arta, land arta, reizma, ludizma, arte povera, dadaizma, strukturalizma, semiotike in antiforme, so bili provokacije, za mnoge le *huliganizmi:* kopica slame, kup zemlje, kup žaganja, kup opek, kup starega železa, stara letalska guma, embalaže za jajca, nalepke za škatlice vžigalic, zvitki roto papirja, steklo med dvema opekama, dimna bomba, naslanjač v konoplji, ležeči moški v obliki morja, mavčni odlitki stekleničk, granitne kocke na cesti, lesene palice v gozdu, vrvica v žitu, železni opilki in testo, kača iz palic in vrvi, ležeče telo v kozmičnem krogu, laks okrog ljubljanskega gradu, razstopljeni sladkor v kozarcu vode, zrcala na polju, risbe na asfaltu, zvitki toaletnega papirja na drevju, pitje morske vode, sežiganje dveh vzporednih črt bencina, gramofonske plošče za gledanje, kinoprojektor, iz katerega teče filmski trak, hiša, fotografirana v trinajstih polurnih intervalih, grelec, ki greje termometer, voda, ki teče iz spodnjega vedra v zgornje, serije istovrstnih stvari, telepatski performansi, odtisi cestnih kanalov, knjige, spete z obročkom za ključe, knjige brez teksta, knjige, ki so izginile v tekstu, konkretna, topografska, tipografska, vizualna poezija, Pogačnikova *družina* in Matanovićev idealni slovenski dom – štiri opeke in veriga, ki jih povezuje.

Uporabljali so cenene, hipne, neobstojne, hitro razgradljive materiale in predmete, ki so jih kupili v trgovini ali pa našli na odpadih, medtem ko jim je v glavah odmeval štikel *I Can Get No Satisfaction.* David Nez, Američan, ki je študiral v Ljubljani, je na steno napisal umetniško delo, potem pa ga fotografiral – negativ je projiciral na pozitiv tako, da sta se ujela, s čimer sta se medsebojno nevtralizirala, samo umetniško delo pa izbrisala. Razlog več, da so ohojevci svoje minljive, hitro razgradljive umetnine vedno posneli, fotografirali, dokumentirali, toda ne le umetnin, ampak tudi sam ustvarjalni proces – v umetnini se je moralo videti, kako je nastala. Način, kako je nastala umetnina, je bil del umetnine. Če nisi vedel, kako je nastala, če torej nisi videl produkcije, ustvarjalnega procesa umetnine, je nisi razumel. Umetnina je bila refleksija svojega lastnega nastanka. Ohojevci so živeli v Sloveniji, kjer ljudje umetnosti niso potrebovali in kjer ljudje niso hoteli, da bi njihova življenja postala umetnost, to pa zato, ker so v nekem smislu to že bila – koncept. Čisti koncept. Odlitek socialističnega arta. Njihova življenja so bila odlitki socialističnega koncepta. Zgodbe njihovih življenj je bilo mogoče povedati v 25 besedah. Ohojevci pa so skušali vse tisto, kar je živelo le še v umetnosti, utopično transfigurirati v vsakdanje življenje. Vstopiti so hoteli v tisto, kar je živelo le še v umetnosti. Živeti so hoteli v tem, kar je živelo le še v umetnosti – in res, leta 1971 so štirje ohojevci s svojimi družinami in nekaj prijatelji v Šempasu, na zapuščeni kmetiji, ustanovili komuno Družina. Kmetija v Šempasu je bila njihov skvot, idealni slovenski dom in obenem umetniško delo, v katerega so se lahko vselili. V Šempasu se je, kot pravi Igor Zabel, »konceptualna praksa spremenila v življenje, življenje pa v konceptualno prakso«. Njihovo življenje je postalo koncept. Njihova Družina je postala idealna slovenska Družina, v kateri so se iskanje harmoničnih odnosov, medsebojno zaupanje, disciplina in solidarnost prepletali s kmetovanjem, naravo, tradicionalnimi obrtmi, jogo, meditacijo, ezoteriko in artikli.

Milano

Septembra 1969 so se militantne, progresivne, *študijske skupine* iz velikih milanskih tovarn, v katerih je deloval tudi Antonio Caronia, združile in ustanovile Metropolitanski politični kolektiv, ki je potem v tovarnah a la Sit-Siemens, Pirelli, Alfa-Romeo, Fiat in IBM mobiliziral in organiziral delavce, jih prebujal v kolektiv, jim krepil razredno zavest, boj za boljše delovne pogoje pa povezoval z globalnim bojem proti imperializmu. »Indokina – Italija: isti boj!« Z delavskim bojem – in množičnimi delavskimi štrajki, bojem za višje plače in boljše delovne pogoje – so se burno solidarizirali tudi študentje, tako da je levica na vse skupaj gledala z velikim optimizmom, toda ko so sindikati z delodajalci podpisali sindikalne pogodbe, je razredni boj začel zamirati in odmirati. Sindikati, rojeni oportunisti, so naredili vse, da bi blokirali razredni boj in ubili spontanost, tako da so militantni levičarji hitro ugotovili: »Sindikat = delavska policija!« In: »Buržoazne države ni mogoče spremeniti, mogoče jo je le uničiti!« Tovarne so skušali zato reintegrirati v globalni razredni boj. »IBM proizvaja vojno!« »IBM v Italiji, imperializem doma!« »Štrajk – izženimo služabnike imperializma!« Razlog več, da je Metropolitanski politični kolektiv delavcem sporočil: »Ne sprašujte, ne moledujte, ampak si sami vzemite – hiše, transport, hrano!« Na začetku sedemdesetih, ko formalno že ni več obstajal, je v Milanu organiziral kopico skvoterskih zasedb (Quarto Oggiaro, Gallaratese, MacMahon). »Ne plačujte najemnine!« Mnoge proletarske skvoterske družine je policija brutalno pregnala, nekaterim pa je uspelo ostati, recimo v Gallarateseju.
28. novembra 1969 so se v hotelu Stella Maris v Chiavariju, nedaleč od Genove, na tajnem sestanku zbrali *katoliški laiki,* de facto predstavniki Metropolitanskega političnega kolektiva, med katerimi sta bila tudi Renato Curcio in Mara Cagol, poster girl gverilskega boja proti imperializmu. Kmalu zatem so sklenili, da bo razredni boj prešel v oboroženo fazo, v gverilski boj. Izdelali so celo načrt za gverilsko vojno. Videli so, kako to počnejo v Vietnamu, Braziliji, Urugvaju, Afriki ter Wattsu in Harlemu. Predvsem slednja sta jim potrdila, da revolucionarni potencial obstaja tudi v urbanih centrih, sredi družb visoke tehnologije. Deziluzija se je stopnjevala, revolucionarne grupe, tudi Metropolitanski politični kolektiv, ki ciljev in metod svojega boja niso več mogle uskladiti (naj bo revolucija spontana ali gverilska, naj se zgodi na ulicah ali v tovarni), pa so začele razpadati. 20. oktobra 1970 so na drugem tajnem sestanku v milanski tovarni Pirelli kot odbitek italijanske Proletarske levice nastale Rdeče brigade, ki so se pojavile sočasno z nemško Frakcijo rdeče armade (R.A.F.). Rdeče brigade niso imele več nobenih iluzij: »Uničenje celotnega sistema eksploatacije in ustanovitev alternativne družbene organizacije.« Revolucija je mutirala v proces. »Oboroženi boj je glavna oblika razrednega boja.« Vse ostale alternative, vključno s pravljicami o reformiranju družbe, so bile lažne. Jasno jim je bilo, da bo ta boj ilegalen, toda: »Buržoazija je že izbrala ilegalnost.« Začel se je dolg pohod v metropolis. »Zavzemimo mesto!« Članstvo Rdečih brigad se je hitro množilo, tudi v tovarnah (Fiat, Alfa-Romeo, Sit-Siemens, Pirelli, Magneti Marelli). Do oboroženega boja mora priti, pa naj bo gibanje pripravljeno ali ne! Italija ne more biti izjema v zgodovini!

Ljubljana

29. oktobra 1969, leto po ohojevem Triglavu, je Slovenijo šokirala predstava *Pupilija, papa Pupilo pa Pupilčki,* ki jo je v Križankah – v režiji Dušana Jovanovića – izvedlo Gledališče Pupilije Ferkeverk, gverilska, neoavantgardna, radikalno eksperimentalna in hudo nepredvidljiva gledališka skupina, v kateri ni bilo igralcev, ampak pretežno pesniki, likovniki in glasbeniki, recimo Ivo Svetina, Matjaž Kocbek, Milan Jesih, Tomaž Kralj, Lado Jakša in drugi. *Pupilija,* remiks teatra krutosti, totalnega teatra, hepeninga, ludizma, kulta primitivizma, body arta, gledališča orgij in misterijev, performansa in kabareta, je bila kolaž dvajsetih ločenih *slik:* Sneguljčica, imitacija delovanja računalnika, branje horoskopa, zaupne besede, mali oglasi, plesanje kola *Lepa Anka kolo vodi,* reklama za revijo Elle, dojenje, koncert, žebranje v hebrejščini, kopanje v kadi, seks z globusom, citati Koseskega in Majakovskega. In tako dalje. Vmes je bilo veliko golote in drugih akcentov seksualne revolucije, vse skupaj pa se je končalo z zakolom žive kokoši. Predvsem škandalozni zakol kokoši je publiko – in javnost, ki je o tem le slišala – zgrozil. Osupnil. Začudil. Užalil. Spravil v nelagodje. In bes. Jože Snoj je akterje razglasil za »zelene preobjedence, mladostniško vsevedne naduteže, skrunilce kruha, ljubezni in domovine, perverzneže, degenerirance, sadiste,« medtem ko je Marjan Rožanc zapisal: »In zakol kokoši je bil odvratnejši prav zaradi tega, ker je bil opravljen v gledališču, v kulturni ustanovi, ne pa na kokošji farmi ali klavnici, kjer je za to mesto in kjer te reči počenjajo na tekočem traku.« Razlog več, da so *Pupilijo* po dveh izvedbah odpovedali – Križanke so Pupilčke vrgle ven. Še več, vse vpletene so začeli sodno preganjati, toda končalo se je le z globami, ker predstave niso uradno prijavili. Kršitve *javne morale* jim niso dokazali, tako da se je *Pupilija* preselila v študentsko naselje, potem pa je krenila na turnejo, od Maribora do Beograda in od Zagreba do Reke. *Pupilija* je bila upor: prvič – proti družbi, represiji, ideologiji, konformizmu, potrošništvu in banalizaciji življenja; drugič – proti veliki, polni, visoko doneči gledališki Besedi, ki so jo zamenjali vizualizacija, nepredvidljive situacije ter neliterarni, paraliterarni, v Gledališču prepovedani diskurzi; in tretjič – proti »kulturnim institucijam, repertoarnim gledališčem, monopolu v kulturi in uhojenim, zapovedanim, institucionalnim potem,« kot je rekel Jovanović. Pupilija je bila brez velike Ideje, brez velike Zgodbe, brez velike Drame, brez velikega Konflikta. Brez velikega Patosa. Zelo ohojevsko. Kot *Triglav.* Kaj to pomeni, so se spraševali ljudje, ko so gledali *Pupilijo* in *Triglav,* toda v hipu, ko so začeli v tem iskati pomene, so zgrešili. V hipu, ko so skušali to razumeti, so se zmotili. Akcije skupin OHO in Pupilije Ferkeverk so pomenile natanko to, kar so izvedle, ali bolje rečeno: tako za igralce kot gledalce so vzpostavile neko novo stvarnost. Kot bi rekla Erika Fischer-Lichte: gledalci si te stvarnosti, ki jih je spravila v nelagodje, slabost, začudenje, strah, grozo in gnus, niso razlagali, temveč so jo na podlagi njenih učinkov predvsem izkusili, tako da so njihovi občutki in njihove reakcije »zdaleč presegli možnosti in napore za refleksijo, proizvajanje pomena ter interpretacijo

dogajanja.« Tega, kar jih je šokiralo, niso mogli pretopiti v pomene – ni jih šokiral pomen. Dogodek, ki so ga ustvarili, je presegel svojo lastno znakovnost.

Pupilija ni bila tekst, sistem znakov, ki potrebuje dobrega hermenevtika, ampak dogodek, ki ga brez publike – brez njene reakcije, brez njene igre – ne bi bilo. *Pupilija* je bila del tistega performativnega obrata, ki se je v zahodni umetnosti zgodil v zgodnjih šestdesetih letih, ki ga, kot pravi Erika Fischer-Lichte, zaznamuje prav transformacija gledalcev v igralce in ki je povzročil tudi nastanek nove umetnostne zvrsti: akcije in performansa. John Cage, Joseph Beuys, Wolf Vostell, skupina Fluxus, dunajski akcionisti, Nitscheva razkosavanja jagnjet, Handkejevo *zmerjanje občinstva,* Living Theatre, Performance Group. Ne le, da so se meje med posameznimi umetnostmi izgubljale, ampak so »umetnosti vse bolj težile k temu, da bi namesto del ustvarjale dogodke,« ki pa niso vključevali le igralcev, ampak tudi gledalce/poslušalce/opazovalce. Že futuristi, dadaisti in nadrealisti so gledalce na svojih seratah, soarejih in ogledih – z dobro odmerjenimi šoki in provokacijami – spreminjali v igralce, in če ni šlo drugače, so sedeže mazali z lepilom, jih potresali s prahom za srbečico in kihanje, ali pa so isti sedež prodali desetim različnim osebam. Max Reinhardt in Erwin Piscator sta soprisotnost gledalcev in igralcev izkoriščala na različne načine: »Igralcem sta odprla nove možnosti nastopanja, gibanja ter igranja nasploh, gledalcem pa povsem neobičajne možnosti zaznavanja in izkustva.«

Skupini Living Theatre in Performance Group pa sta – recimo v predstavah *Paradise Now* in *Dioniz 69* – gledalce vzpodbujali k participaciji, k menjavi vlog med igralci in gledalci, k antiiluzionizmu, k oblikovanju začasne, kratkožive, performativno proizvedene skupnosti, skupnosti igralcev in gledalcev, ki temelji na telesni soprisotnosti. Med igralci in gledalci se je nekaj zgodilo, njihova dejanja pa pri tem niso pomenila nič drugega kot to, kar so izvedla. To, kar se je zgodilo, je bilo pomembnejše od tega, kar je pomenilo. Dogodek je ustvaril skupnost, ki je presegla meje med umetnostjo in ne-umetnostjo, med estetskim in političnim, med estetskim in etičnim, med javnim in zasebnim, med distanco in intimnostjo, med pogledom in dotikom. Zakol kokoši je bil – tako kot Nitschevo razkosavanje jagnjet – le performativna revizija individualizma, le performativna revizija razkosanja Dioniza, oslepitve Ojdipa, usmrtitve Orfeja in skopitve Atisa. Vprašanje torej ni bilo: zakaj so zaklali kokoš? Ampak: zakaj jim gledalci tega niso preprečili? Imeli so možnost, da bi se vključili v dogajanje, navsezadnje – bili so v dogodku, del dogodka. Dogodek jih je vabil in klical. Ker pa je bil to dogodek, pomeni, da so gledalci igrali tako, da niso igrali – da kokoši niso rešili. Gledalci so na potek dogajanja vplivali tako, da kokoši niso rešili. Ergo: dogodek je uspel. A po drugi strani: to mu je v naturi – dogodek uspe že s tem, ko se zgodi. Tisti, ki so akterje tega hepeninga zmerjali in demonizirali, niso prispevali k njegovemu neuspehu, ampak prav k njegovemu uspehu. Posmehovanje Jožetu Snoju bi bilo nesmiselno, kakor bi mu bilo tudi nesmiselno očitati, da hepeninga ni razumel. Cilj dogodka ni, da ga razumeš, ampak da ga sooblikuješ. Še več: ker je Snoj v nekem smislu vendarle aktivno sodeloval v dogodku, ker je participiral

(perverzneži! degeneriranci! sadisti!), pomeni, da ga je razumel. Pomen tega dogodka ni bil vnaprej dan in znan, proizvedel ga je šele sam dogodek, še toliko bolj, ker je pri publiki sprožil reakcije, ki so bile namenjene realnim igralcem, ne pa fiktivnim likom.

25 Janez na dan rojstva, Bergamo, 1970
26 Zdravstvena kartoteka Janezove mame Silvane, »rojstvo b.p., odpust«, 1970
27 Janez v stajici, Benetke, 1971
28 Janez v postelji svojih staršev, Benetke, 1971

Bergamo

7. decembra 1970 se je v Bergamu, ob vznožju Alp, kakšnih 40 kilometrov severovzhodno od Milana, rodil Janez Janša. Sicer mesec dni prezgodaj, toda brez kakršnih koli patoloških motenj. »Clinicamente nulla di patologico alla nascita e dimissione,« je pisalo v prvem uradnem dokumentu, kar je mamo Silvano razveselilo. Nič manj pa je ni razveselilo, da se je sinu že navsezgodaj tako mudilo. Ker je med nosečnostjo padla po stopnicah in doživela prometno nesrečo, si je mislila: »Notri se ni več počutil varnega.« Vse pa je šlo tako gladko in tako spontano, da je bila že dan po porodu doma, kjer je Janezu dobrodošlico zaželel Giancarlo, njegov slabo leto starejši brat. Da je dobil brata, je z uradno poslanico obvestil vse sorodnike in znance. Tak je v Italiji ritual. Nekdo je pač moral svetu oznaniti, da se je rodil Janez Janša. Da je končno prišel. Da je tu. Zdaj. Na tem svetu. Čil in zdrav in dobrodošel, pripravljen na vse. V porodnišnici so mu prilepili številko 2457. Za vsak primer. To je bil on, sin demokristjana in socialistke.
Nad Bergamom sta dve dolini, Val Seriana in Val Brembana – Val Brembana je bolj levo orientirana, Val Seriana pa bolj desno. Oče Sergio je bil iz Val Seriane. Bolj desno orientiran. Blizu Bogu, cerkvi in demokrščanskim vrednotam, napol protikomunist. Aldo Moro je bil njegov junak. Recimo. Bil je prvi izmed petih otrok. Oče jim je zgodaj umrl, tako da so obtičali v revščini, lakoti in negotovosti, iz katere jih je reševal Sergio. Pustil je šolo, že po petem razredu, in delal vse mogoče – bil je varnostnik v umobolnici, pa mesar. Odd jobs. Pač vse, kar je lahko dobil brez izobrazbe. Mama sicer

25

26

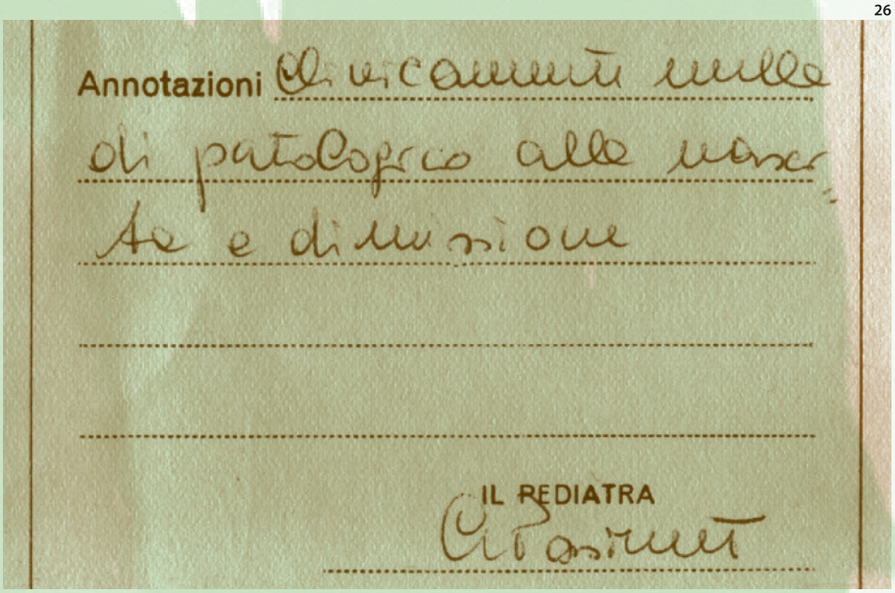

ni bila iz Val Brembane, ampak iz Bergama, toda iz socialistične družine. Nono Erminio je bil socialist, član partido socialista, zato ne čudi, da je med II. svetovno vojno zbežal v hribe nad Bergamom, ko so začeli nacisti zbirati delovno silo za izlet v Nemčijo. Nona Antonia in Silvana sta mu tja gor enkrat ali dvakrat tedensko dostavljali hrano. Ne le njemu, se razume. Toda v družini Janeza Janše ni bilo fašistov – vsaj v družinskem albumu črnih srajc ni. Ob ogledu družinskih fotografij so videli družino, ne pa vojne ali ideologije. In zato niso bili obremenjeni z vojno. In zato družinske zgodbe niso bile zgodbe o II. svetovni vojni. In zato tudi povojne polarizacije ni bilo. In zato ni bilo ideoloških debat o preteklosti. In zato ni bilo čakanja na povojno spravo. In zato ni bilo napetosti. In zato sta se lahko demokristjan in socialistka mirno poročila. In ljubila. In zato se je lahko rodil Janez Janša, sin Bergama in Val Seriane.

Bergamo je bil leta 1970 v Italiji – in je še vedno. Toda preden je padel pod Italijo, so si ga podajali mnogi imperiji in mnogi vladarji. Najprej si ga je med dosežke vpisal keltski imperij. In takoj zatem rimski imperij. Kar pa ni trajalo – v 5. stoletju je privršal Atila in ga zgazil. Atila je prišel in odšel. Karl Veliki tudi, tako da je bil Bergamo v 11. stoletju že neodvisno mesto, to pa zato, ker se je v vojni proti Frederiku Barbarossi znašel na pravi strani, v Lombardski ligi, neke vrste *koaliciji voljnih.* Ne da je to kaj pomenilo. Ko je tujim imperialistom pojenjal elan, so prišli na vrsto notranji imperialisti, predvsem Milano in Benetke – Bergamo je bil zdaj pod kontrolo Milana, zdaj pod kontrolo Benetk, ki so ga sicer utrdile, toda to ni pomagalo. Leta 1815 je Bergamo prevzela Avstrija, ki ji ga je kasneje – leta 1859 – izpulil šele Garibaldi, *junak dveh svetov,* jasno, ob asistenci svojih *alpskih lovcev.* Bergama, ki se imenuje *Mesto tisočih,* ker je od tam prišlo mnogo garibaldijcev, in ki je tako postal del Kraljevine Italije, pa si niso podajali le imperiji in vladarji, ampak tudi družine, ki so imele tu vedno status države. Ali pa status imperija.

27

28

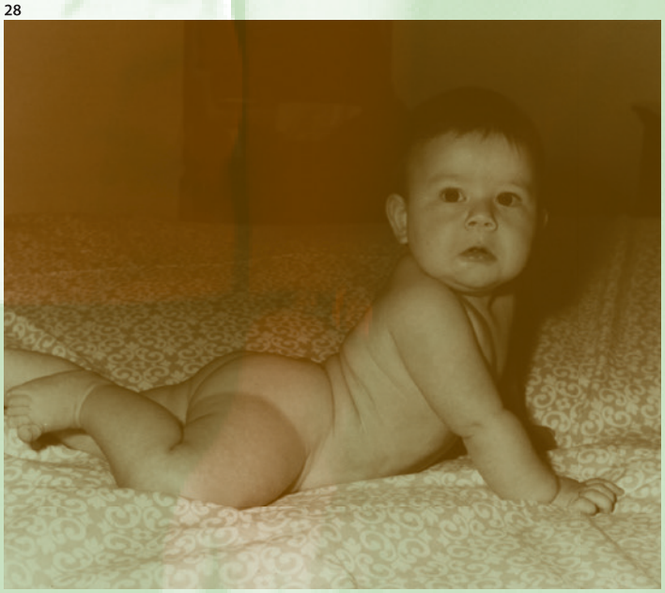

Shakespeare je iz tega doktoriral. Tragedija *Romeo in Julija* bi se lahko povsem mirno odvrtela v Bergamu, le da bi sprti veronski družini Capulet in Monteg zamenjali družini Colleoni in Suardi. Zbor bi tako uvodoma zapel:
»Med najbolj čislanima vseh domov
v Bergamu – ki jo prizorišče kaže –
prepir iz stare mržnje vstane nov,
in bližnjih kri bližnjih roke umaže.
V sovražnih hišah sta se porodila
zaljubljenca pod zvezd sovražnih sij;
očeta nista sprave prej sklenila,
da bridko sta končala sin in hči.«
In končal:
»Bolj bridke zgodbe o ljubezni ni,
kot je o Romeu in Juliji.«
Pa nič. Vsaj Romeov sluga bi lahko na koncu prihitel iz Bergama, ne pa iz Mantove. Če je Bergamo preživel vse tragedije, ne da bi ob tem izgledal kot mesto, ki ne obstaja več, bi preživel tudi Romea in Julijo, ki sta govorila angleško tako, kot da je tuj jezik. Veronska mučenca bi bila lahko tudi bergamska mučenca. In ker sta tako trpela, bi si ju lahko Bergamo – mesto z dvema centroma! – vzel za svoja zaščitnika, za svoja patrona, če ju ne bi prehitel sv. Aleksander, ki je bil v svoji veri tako fanatičen, da ga ni moglo v 3. stoletju nič ustaviti – niti zapori niti mučenja niti pregoni. Ko so ga vrgli divjim zverem, se ga niso niti dotaknile – iz rešpekta. Nič manj fanatično pa ni verjel v Origena, cerkvenega učenjaka, prvega velikega krščanskega didžeja, ki je miksal Biblijo in platonizem, tako da je Shirley MacLaine še vedno prepričana, da je verjel v reinkarnacijo, v kar pa definitivno ni verjel Angelo Roncalli alias papež Janez XXIII., ki se je rodil v mestecu Sotto il Monte pri Bergamu in ki začuda ni postal patron Bergama.
A po drugi strani, Bergamo je tudi rojstni kraj Arlecchina in Brighelle, stalnih likov commedie dell'arte, pa si ju Bergamo kljub temu ni vzel za svoja zaščitnika in zavetnika. Bergamo je imel svoje grimase – tako kot jih ima čas, ki skuša preživeti meglene spomine in ki steguje svoje prste in grabi in se plazi in išče besede, ritem in melodijo za tišino, za katero ni še nihče slišal. Rojstna mesta izgledajo tako resignirano in tako zagrenjeno, ko jih zapuščaš – in tako izkušeno in tako nepredvidljivo, ko v njih odraščaš. V njih se lahko zgodi vse. Karkoli. Ko odideš, hočeš spremeniti svet – mesto pa hoče spremeniti svoje ime.

Matulji

Kadar je v Matuljih deževalo, so Janez in prijatelji vedrili na hodniku ali stopnišču, kjer so igrali maratonske, neskončne partije Monopolyja, ki ga je nekdo prinesel iz Italije, zato so bila vsa polja spisana v italijanščini. Ne da je to koga motilo. Z metom kocke so dobivali in izgubljali, bogateli in bankrotirali. Osvajali so nepremičnine, hiše, hotele, postaje in ulice, preprodajali, rentirali, jemali hipoteke in izkušali prosti trg, monopolizirali.

29 Janez ob krstu. Botra teta Francesca, v ozadju oče Sergio, cerkev S. Lorenza M., Redona, Bergamo, 1971

Janez se ni mogel odlepiti od Monopolyja. Ko je prišel čas kosila ali večerje, so ga morali poklicati stokrat. Prišel je vedno prvi. In šel zadnji. Nekaterim drugim, recimo Goranu in Siniši, so le požvižgali. In če je kdaj za kazen dobil hišni pripor, je iz papirja izdeloval puščice in potem z njimi skozi dolgo, ozko aluminijasto cev šical mimoidoče – iz pritličja, izza priprtih polknic. Nikoli ga niso dobili – ko je koga zadelo, je vedno najprej pogledal gor, proti višjim nadstropjem. Včasih so vendarle pogledali v pravo smer. Nekoč je ravno uriniral skozi okno na cesto, ko je mimo pripeljal delavski avtobus, v katerem je bila tudi njegova mama: »Ema, a ni ta tvoj?« Ja, bil je njen. Kar ni bilo še nič: z Oliverjem sta na Reki v štacunah kradla smileje. Ker so ju dobili in popisali, je moral Vito na pogovor z inšpektorjem. Ponižujoče. Kar pa ni bilo še nič: ko se je bližal test iz kemije, se je Janez splazil v kabinet učitelja kemije in ukradel test. Vrnil se je v razred in sošolcem triumfalno oznanil: »Imam ga!« Učitelj, ki je ravno vstopil v razred, je rekel to isto. Učiteljev sin kradel teste – grozljivka! Učiteljev sin! In ta učitelj, Vito, je učil na isti šoli! Sramota. Novo ponižanje. Vitu in Emi se je zazdelo, da sta obsojena na ponižanje.

Slave – *Slave peder, Slave ustaš* – je dostavljal italijanske porno revije, ki sta jih njegova starša švercala iz Trsta in so si jih potem skrivaj ogledovali na dvorišču. Hardcore. Prve urice spolne vzgoje. Moški liže ženski. »O, gnusno! Jaz tega ne bom nikoli počel,« je dahnil Janez in pomislil na Dezi, s katero so ga vsi zafrkavali. Nikoli ni vedel, kako ji je zares ime. Zanj je bila Dezi. »O, seveda boš lizal,« je odvrnil pet let starejši fant. Ko je Dezi lizala sladoled, ji ga je Janez vzel in ga divje vrgel na tla – s tem je fantom demonstriral, da med njima ni ničesar. Da torej *ni vanjo.* Bolj sprejemljiva se mu je zdela Ingoličeva *Gimnazijka,* ki jo je požiral – kot prvi poljub. Ko je pred blokom padel z ograje, zložene iz gradbenih cevi, si je polomil prednje zobe: »Nikoli se ne bom poročil!« Logično. »Nehaj, seveda se boš poročil,« je rekla učiteljica Slavka, ki je vedela, da to poletje ne bo trajalo.

30 Janez (spredaj v sredini) na nastopu ob sprejemu v pionirje, Matulji,1970
31 Janez (tretji z desne) na sprejemu v pionirje, Matulji, 1970
32 Mama Ema, Janez, sestra Loreta in oče Vito, prvi barvni družinski portret, Matulji, 1975
33 Janez na smučeh na Platku, 1974

30

31

32

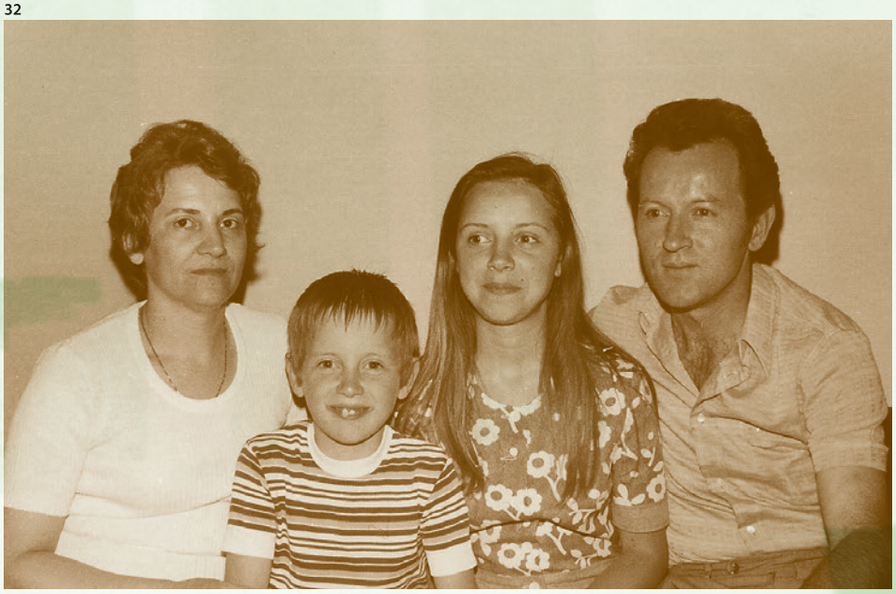

33

Ker v Matuljih ni bilo kina, so morali na Reko, da so videli *Bitko na Neretvi*, toda v odsotnosti kina so ga zabavali stripovska Mirko in Slavko (ne pa junaki Politikinega zabavnika), animirana Tom in Jerry (ne pa Lolek in Bolek), avtomoto sličice (sličice Winnetouja je za las zamudil), literarne mladinske druščine (Lovrakova, Seliškarjeva), Kästnerjev Emil (z vsemi obveznimi nadaljevanji) in Bobby Fischer, ameriški šahovski wunderkind, zaradi katerega so začeli tedaj vsi otroci igrati šah. Ko sta se Fischer in sovjetski velemojster Boris Spaski leta 1972 v Reykjaviku udarila za naslov svetovnega prvaka, je za to vedel ves svet – niti en šahovski dvoboj še ni pritegnil tolikšne pozornosti. Sovjeti so tri leta prej izgubili Luno – bodo obdržali vsaj naslov svetovnega šahovskega prvaka? Spaski, sovjetski nacionalni junak, ki ni nikoli vstopil v komunistično partijo, je bil aktualni svetovni prvak, Fischer pa izzivalec, kar je pomenilo, da mora za naslov zbrati 12 točk in pol. Spaski je moral za ohranitev naslova zbrati 12 točk. Dvoboj sta začela 11. julija in 1. septembra, po enaindvajsetih partijah, so Sovjeti izgubili še naslov šahovskega svetovnega prvaka. S tem je bilo tudi na simbolni ravni potrjeno, da hladno vojno izgubljajo. To ni bil le šahovski

dvoboj – to je bila bitka na fronti hladne vojne. Komunizem vs. kapitalizem. Ko je Fischer zrušil sovjetsko šahovsko dominacijo, ki je trajala celo povojno obdobje, je bilo tako, kot bi SZ izgubila del svojega ozemlja. Ali pa suverenost nad svojim ozemljem.

Henry Kissinger, ameriški zunanji minister, je slavil, s čimer je vsaj delno ublažil udarec, ki mu ga je dve leti pred tem v Ljubljani zadala Jugoslavija: na svetovnem prvenstvu v košarki je premagala Ameriko, 70:63, in osvojila naslov svetovnega prvaka. »Luna vaša, zlata naša,« so skandirali navijači. Drugi so po Ljubljani hodili s transparenti in protestirali proti ameriškemu bombardiranju Kambodže, Tito pa je sprejel Richarda Nixona, prvega ameriškega predsednika, ki je obiskal Jugoslavijo. Najboljšo in najvišjo ponudbo za organizacijo šahovskega *dvoboja stoletja* je dal Beograd (152.000 dolarjev), zato je dr. Max Euwe, predsednik FIDE, najprej odločil, da bodo polovico dvoboja odigrali v Reykjaviku (Zahod), polovico pa v Beogradu (Vzhod), toda muhasti,

34

35

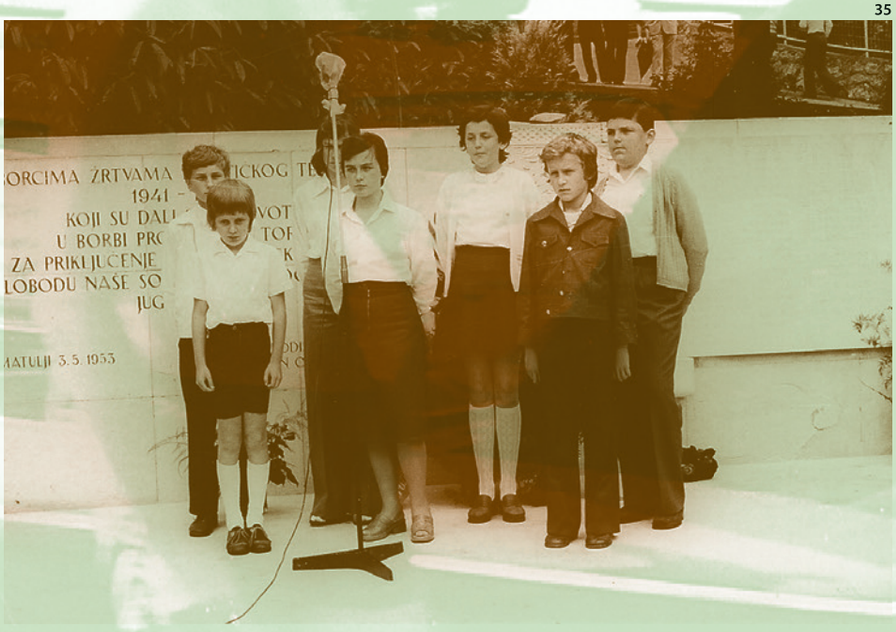

34 Janez igra šah, Matulji, 1972
35 Janez (drugi z leve) recitira revolucionarno poezijo, Matulji, 1975
36 Janez v pionirski opravi na proslavi dneva Matuljev, 1973

paranoidni Bobby ni jamčil, da bo drugo polovico dvoboja res odigral v Beogradu, ki je potem od organizacije raje odstopil. V šahovskih klubih širom sveta se je članstvo povečalo. Janez je šahiral kot nor, študiral šahovske knjige in partije, ki so jih objavljali časopisi. Z očetom sta v enem dnevu odigrala po 24 partij. Najprej je izgubljal, potem pa je bil vse boljši, dokler ni očeta, živčnega kot Spaski, premagal. Toda ko je nehal šah igrati Bobby Fischer, ga je nehal igrati tudi Janez Janša. Ker pa je bil odličnjak, so ga rinili na vsemogoča tekmovanja, šahovska in matematična, tako da se je kmalu prelevil v paradnega recitatorja, glorifikatorja enobeja, revolucije in patriotizma. Vse polno je bilo prireditev in proslav, ki so potrebovale dobrega recitatorja – dan republike, dan JLA, dan šole, dan mesta, dan občine, dan krajevne skupnosti, dan AFŽ. In tako dalje. Leta 1973 je v tandemu z Denisom Barakom, orjaškim sošolcem, nastopil v narečnem skeču, v katerem krava poserje dva Ličana, ki jo hočeta s čolnom pretovoriti in prodati na Krk. In skeč Draga Gervaisa, istrskega dramatika, mojstra čakavščine, ki se je smrtno ponesrečil pri Sežani, je bil velik hit. Po slovitem ledenem Pismu, s katerim je Tito leta 1972 zategnil demokracijo in vse komuniste opozoril, da revolucija še vedno traja in da so njeni vojaki, po obračunu z reformisti in liberalci, po restavraciji partijske oblasti in enotnosti, po idejno-politični prevzgoji nacije, po leninskem naboru novega članstva, po ponovnem vstajenju *moralno-politične neoporečnosti,* je prav prišel vsak eskapizem. Tudi narečen, čakavski. Samo da ni bil kontroverzen, nacionalističen, maspokovski, liberalen, tehnokratski. Leta 1973, ko je Janez briljiral v Gervaisu, so z novim kazenskim zakonikom omejili svobodo govora – na sceno je stopil 133. člen, ki je sankcioniral *verbalni delikt.* Če bitke ne moreš dobiti z demokratičnimi sredstvi, se moraš oprijeti sredstev revolucionarne in državne prisile, je rekel Edvard Kardelj, slovenski ideolog sistema, ki naj bi Jugoslavijo obdržal skupaj. Matulji so pokali od smeha. Razlog več, da so Janeza rinili na vse proslave. Toda v petem razredu se je uprl. Učiteljici je rekel, da ima dovolj tega, da drugi igrajo

36

37

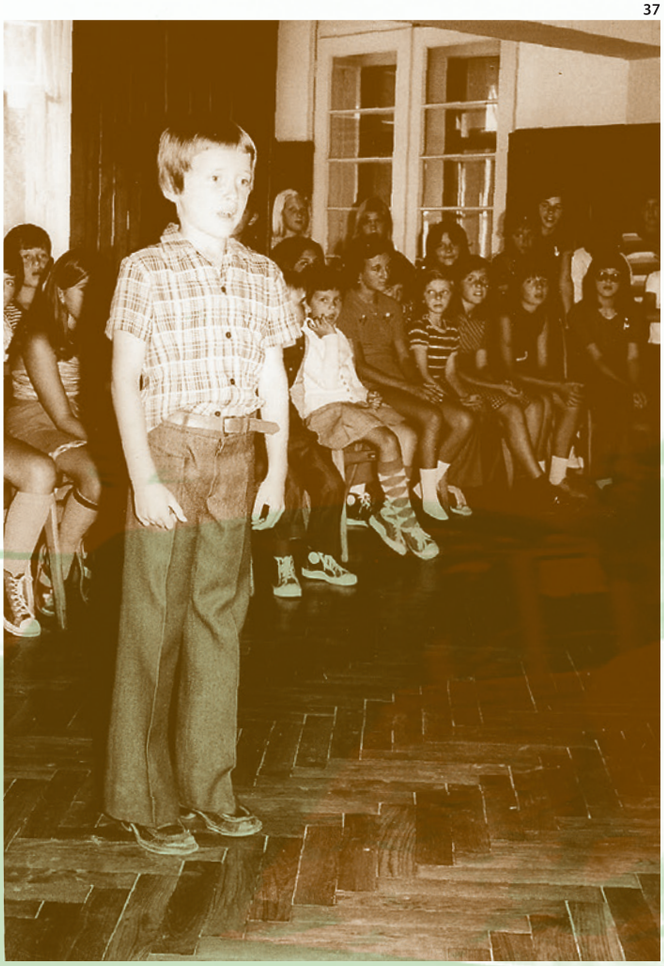

nogomet, on pa se mora učiti besedila in skeče. »Kul«, je rekla učiteljica: »Nekega dne boš dober pravnik. Pojdi igrat nogomet.«
In igral ga je. Kot mnogi tedaj, v supergah. Borovo! Mehkih, platnenih, neobstojnih. Včasih se je zdelo, da so iz papirja. V dveh tednih so bile fuč. Trikrat si brcnil in guma se je začela trgati. Toda potem so se pojavile adidaske, ki so imele prednost pred Pumo – Pumo so izdelovali v Borovu, adidaske pa v Sloveniji. Roba, ki je prihajala iz Slovenije, je veljala za dobro. Najboljšo. Toda adidaske se je zlagoma reklo vsem športnim copatom. Tako kot se je žiletka reklo vsem britvicam, radenska vsem mineralnim vodam in kalodont vsem zobnim pastam. Janeza je zanimal le še šport, predvsem nogomet. Ko je šel na počitnice k nonu Marku, ki je v glavnem molčal, je najraje pasel krave – in ker ni vedel, kaj bi počel, je kravam komentiral nogometne tekme. V slogu Mladena Delića. Kadar je nogometne tekme jugoslovanske reprezentance ali pa jugoslovanskih klubov na mednarodni sceni komentiral Delić, se je zdelo, da ne morejo izgubiti. Igralce je bodril – in igralci so igrali tako, kot da ga slišijo. Kot da igrajo v ritmu njegovega komentarja. Če ni šlo drugače, je našeškal sodnika (»Gospod Palotai!«), ali pa mu je razložil, da nima pojma (»Gospod Aškenjazi!«). In kadar so Jugoslovani izgubljali, se je obrnil proti nebu in ugotovil: »Tudi nebo joče!« Kadar so izgubljali, je vedno padal dež. Porazi so pač prihajali s teritorijem – kot zarote. In Mladen Delić, šjor iz Sinja, je znal vedno ustvariti vtis, da so zmagali, četudi so izgubili. Bil je patriot, ki je navijal za splitski Hajduk (*hajdučko srce*), a skupaj držal Jugo, ne da bi kdaj stopil v partijo. Ponavadi je bil edini Jugoslovan na terenu, ki je igral na zmago. Bil je tako eleganten, tako zgovoren in tako ekspresiven, da so bili njegovi komentarji pogosto boljši od tekem. Nogomet mu je dal slog – sam je dal nogometu seksapil. In gledanje tekem, ki jih je komentiral, je bilo del rituala – tudi če te nogomet ni zanimal, si še vedno lahko poslušal Delića. Nikoli se ni pretvarjal, da je nogomet le nogomet.
To so bili časi, ko so za skandinavske reprezentance igrali ribiči in pristaniški delavci, in obenem časi, ko je Delić na glas razmišljal: Joj, kaj če se bo tekma končala neodločeno ... in bo po podaljških še vedno neodločeno ... in bodo novo tekmo odigrali čez tri dni ... jaz pa imam letalsko karto za jutri – kako se bom vrnil domov? Poznal je vsa imena, pregovore si je sam izmišljal, običajno v transu, v kakršnem bi hoteli navijači ostati do konca svojih dni. Janez je hotel postati naslednji Mladen Delić. In ko se je zaprl v svojo sobo in v glavi preigraval nogometna prvenstva, vse od prve do zadnje lige, je imel občutek, da je na pravi poti.

37 Janez recitira v šoli na Dan osvoboditve, Matulji, 1975
38 Janez na trgu Sv. Marka hrani golobe, Benetke, 1972
39 Janez na mostu Rialto, Benetke, 1972